

TERÍTŐ SZEGÉLYE. SZÍNES GYAPJUHÍMZÉS KRIVÁNYRÓL.

XVII–XVIII. SZÁZAD.

IV.

ÚJABB TEMPLOMI RUHÁK.

Szövő- és hímzőművességünk történetében a XVI. század, emlékeinek ösmérete tekintetében, ma még valóságos saeculum obscurum. A reformáció gyors elterjedése az egyházi hímzések készítésének rövidesen véget vet. Világi rendeltetésű hímzésekéből is vajmi keveset ösmérünk eddig e korból. Ha nem rendelkezünk tömérdek XVI. századbeli leltárral, amely a benne felsorolt ruhák, terítők, ágyneműk díszítése kapcsán minduntalan drága hímzésekről is megemlékezik, szinte azt hihetnők, hogy e technika nálunk történelmünk e viharos szakában szünetelt. Valójában a hímzőművesség fejlődésének nálunk a protestantizmus nemcsak hogy véget nem vetett, de a technikának világi térre való terelésével, ennek körét is kibővítette s világi feladatai kapcsán nemzetesebb irányba is terelte.

Maguk a protestánsok kezdetben nem igen voltak tisztában azzal, hogy mit kezdjenek a középkorból rájuk maradt templomok pompás felszereléseivel.

A képrombolás, a drága művű egyházi ruhák elkótyavetyélése Magyarországon korántsem öltött oly nagy mérvet, mint a külföld vallási villongásoktól földült országaiban. Sőt vannak feljegyzéseink, hogy a protestáns papok a középkori miseruhákat nemcsak megőrizték,

de sokáig maguk is viselték. Különösen Erdélyben és a felvidéken történt ez. Az erdélyi evangélikus templomokban még a XVII. században is tartottak úgynevezett száraz miséket, amelyeket középkori alapítványokból az egyház egykori katolikus híveinek emlékezetére mondtak. Felsőmagyaroszágról a XVII. század derekán itt utazó Simplicissimus jegyzi meg, hogy az itteni protestáns templomokban mindig úgy érezte magát, mintha katolikusok közt lett volna; az oltárok, az oltárnál isteni tiszteletet tartó pap ruhái semmiben sem különböztek a katolikus papokétól.

Igen érdekes, mily ingadozó a XVI. századbeli protestáns zsinatok véleménye is a katolikus egyháznak, különösen a nép körében szívósan tovább élő hagyományaival szemben. A vérmesebb prédikátorok — mint azt Sörös Béla „Magyar lithurgia“ című könyvében olvashatjuk — a templom mindennemű díszítését bálványozásnak minősíték. A higgadtabbak azt tanácsolják, hogy ahol az oltárokat és a régi felszerelést még nem távolították el, ott maradjon minden a régiben. Az evangélikusok csaknem mindvégig e végzéshez ragaszkodtak s a reformátusok nálunk, úgy látszik, szintén csak az üldöztetés korában lettek puritánokká. Az Úrasztalának művészi ötvösmunkákkal, terítőkkel való felszerelésétől, a templom s különösen mennyezetének díszítésétől azonban ezután sem zárkóztak el rideg módon.

Ha protestánsaink a régi templomokban felhalmozott egyházi fölszerelést nem is semmisítették meg, a katolikus szertartásokhoz való mise és oltárruhákat, helyel-közzel használták is, templomaik ilyenmű készletének gyarapítására maguk, talán türelmetlenebb hitfeleiktől visszariasztva, sokáig nem is gondoltak. Ez az oka annak, hogy az egyházi hímzés hagyományai a XVI. század folyamán nálunk csaknem teljesen kivesztek s hogy mai protestáns templomaink régi szövött és hímzett készletei mind eredetileg világi rendeltetésű kendők és terítők voltak, vagy ezek szolgálai másai. S amikor a XVII. század második felében az ellenreformáció jut diadalra, Felsőmagyarországon kezdetben a katolikusok sem tudnak magukon másként segíteni, mint hogy női ruhákról, terítőkről lefejtett hímzésekkel díszítik a templomaikba szánt új miseruhákat. A közvetlenül miseruhák díszítésére szánt hímzések szintén semmiben, vagy csak alig különböznek az egykorú profán célú hímzésektől.

Újabbkori hímzéseinket, tekintet nélkül arra, hogy egyházi vagy világi ruhák fordulnak elő, általában két csoportba oszthatjuk. Az egyik csoport emlékei technikájukat és stíljüket tekintve, arra vallanak, hogy házi-iparszerűleg készültek, vagy amint még inkább mondani szokás, női kézimunkák. Az e csoportbeli emlékek motívumai a XVI. századtól kezdve a XVIII. századig minduntalan ismétlődnek, anélkül azonban, hogy konvencionálisakká válnának. A másik csoportbeli emlékek hivatásos mesterek, a helyenként céhbe verődő hímvarrók, gyöngy- és aranyfűzők alkotásai, akik a technikában több bravurral rendelkeznek és stíljük tekintetében nagyobb mértékben vannak alávetve a külföld hatásának. Ez utóbbiak munkái még arra is vallanak, hogy az övékkel rokon technikával foglalkozó mesteremberek: a gombkötők és paszomántosok s talán a csipkeverők is hatással voltak rájuk.

A berzevicei vörös bársony kazula, hímzett keresztje a XVI. századból (15. kép) az első pillanatra úgy fest, mint valami laza gomkötő munka. Recésen hímzett aranyfonalas alapján, amelyet paszomántszerű szalag hasít ketté, kétfelől ferde száras gombok módjára sorakoznak a színes selyem magtartóval tarkított, ezüst fonállal hímzett, csillagformájú, domború virágok. Szinte kétségtelen, hogy ez a kazula kereszt hajdan valami takarónak a szegélye volt, amelyet szinte hevenyészve csak a XVII. vagy XVIII. században varrtak kereszt alakjában a miseruhára. Erre vall az ezüst paszománt, amely a kereszt szárát kétfelől beszegezi s az arany csipke, amely a miseruha széleit ékesíti és a XVII. századnál előbb nem készülhetett.

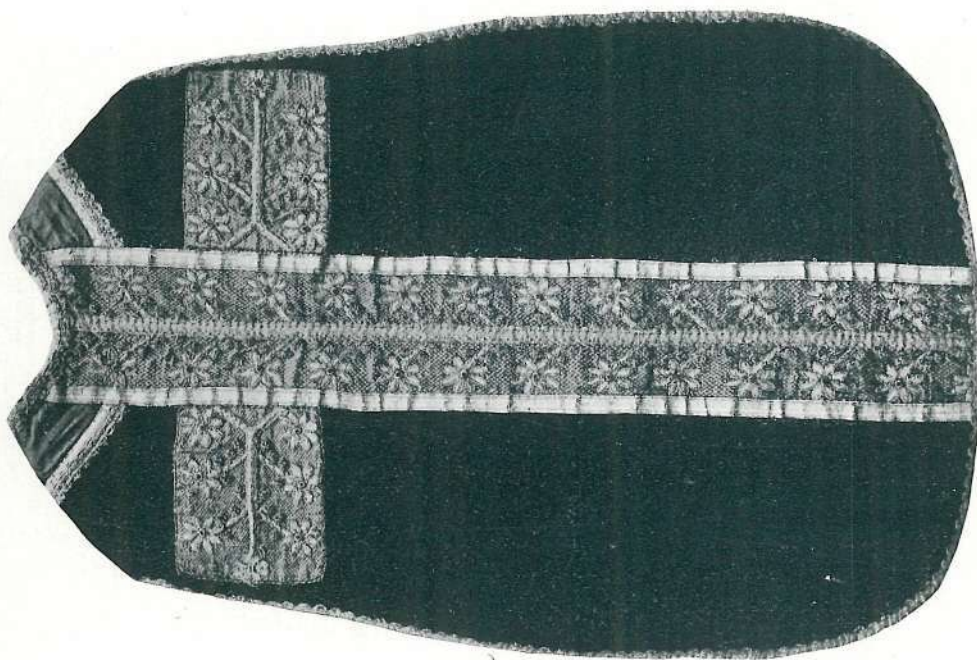
A berzevicei római katolikus templom egy másik kazulájának (16. kép) középső vörös vászon sávján, nyilván egy XVII. századbeli női ruha aljáról lefejtett s applikált, pompás hatású cserfaleveleket látunk, amelyeket rétegesen váltakozó, letűzött arany- és ezüstszállakkal és színes selyemmel hímeztek.

A XVIII. század első felében készült a miseruha kék vászonra applikált pompás virágdíszítése, amely szívárványos, csipkézett vonalban árnyalt tarka selyem hímzésével a point de Hongrie egy nemét képviseli.

A hrabkói kazula (17. kép) hímzett betétje, melyet leveles és virágos indák közé foglalt, kék selyemmel és arannyal hímzett gránátalmák díszítenek, a XVII. században alighanem „asztalkerület” volt. Báró Radvánszky Béla „Magyar családélet és háztartás” című munkája szerint, így nevezték azokat a hímzett vagy csipkéből készült szegélyeket, amelyek a terített asztal széleihez fűzve, ennek lecsüngő díszei voltak. A hrabkói miseruha kehelytakaróját s egyéb alkotó részeit szintén ugyanezen asztalkerület szétszabdalt s a megfelelő alakban újból összevarrt részeiből állították össze. E művelet idejét és mesterének kezdő-

16. KAZUI A BERZEVICZÉRŐL
XVII. ÉS XVIII. SZÁZADBELI HÍMZÉSEL DÍSZITVE.

15. KAZULA BERZEVICZÉRŐL
XVI. SZÁZADBELI HÍMZÉSEL DÍSZITVE.

17. KAZUJA HRABKÓRÓL.

XVII—XVIII. SZÁZAD.

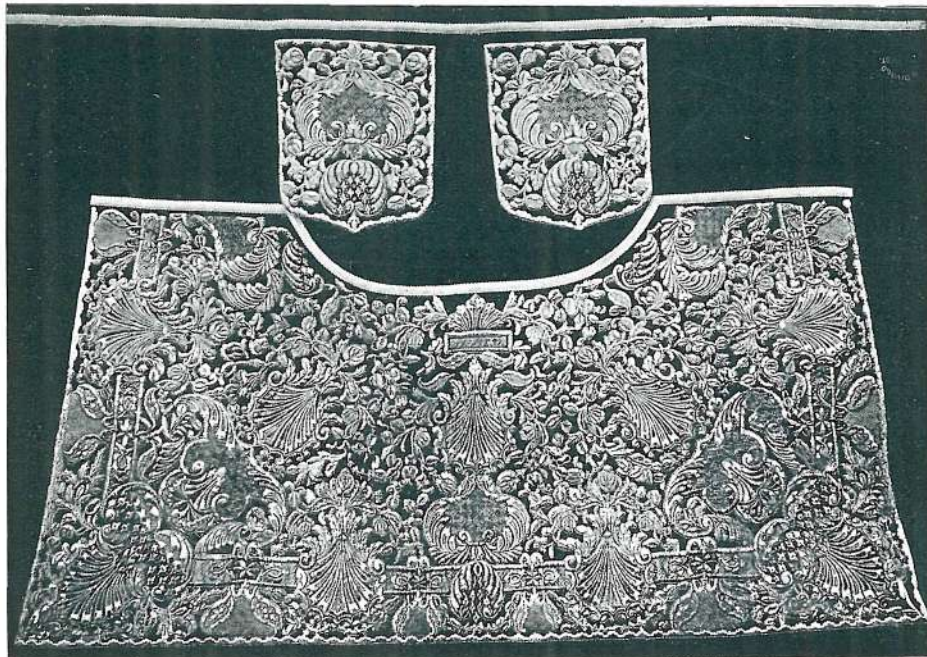
18. KAZUJA KAPRONCZARÓL.

XVII. SZÁZAD.

19. PLUVIALE
ZBORÓRÓL.

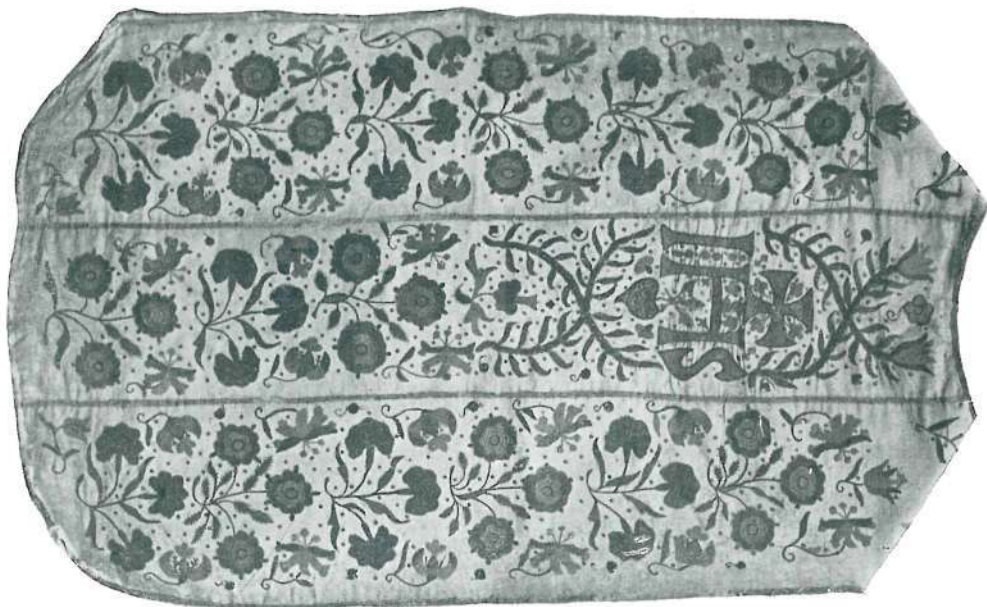

XVII. SZÁZAD.

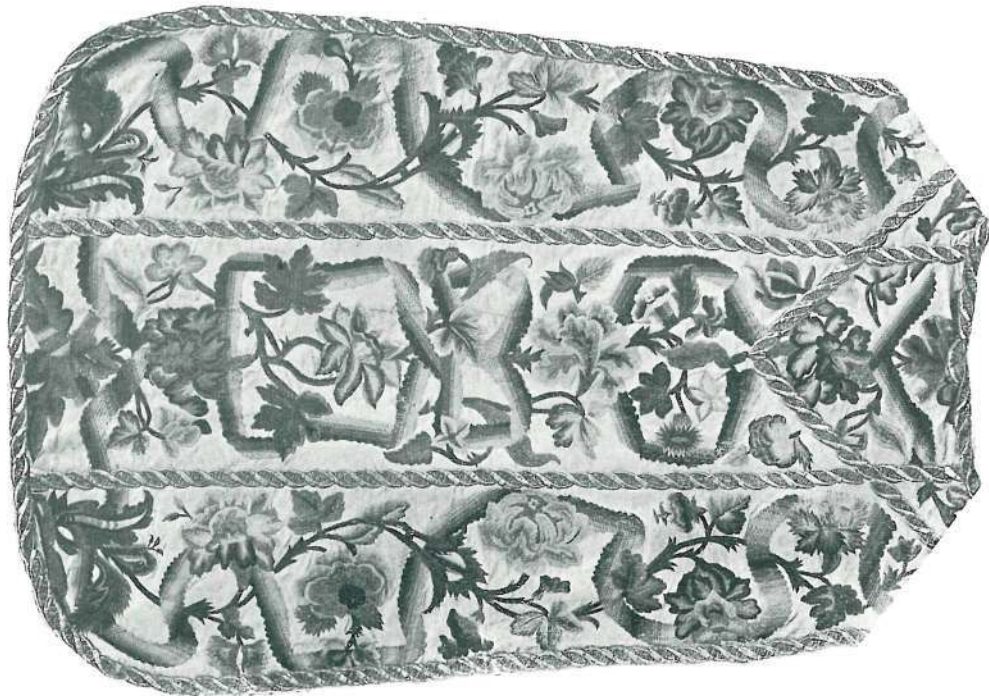
20. A PALOCSAI PLUVIALE
EZÜSTHÍMZÉSE.

XVII--XVIII. SZÁZAD.

21. KAZULA RIHVÁLDRÓL.

XVII—XVIII. SZÁZAD.

22. KAZULA LICSETRÓL.

XVIII. SZÁZAD.

23. KEHELYTAKARÓ LICSÉRTŐL.

XVIII. SZÁZAD.

24. PLUVIALE LICSÉRTŐL.

XVIII. SZÁZAD.

25. ANTIPENDIUM EPERJESRŐL.

XVIII. SZÁZAD.

26. RÉSZLET A GIRÁLT ANTIPENDIUMRÓL.

XVIII. SZÁZAD.

XVIII. SZÁZAD.

27. AZ IZSÉPI KAZULA HÍMZÉSE.

28. KAZULA BERZEVICZÉRŐL.

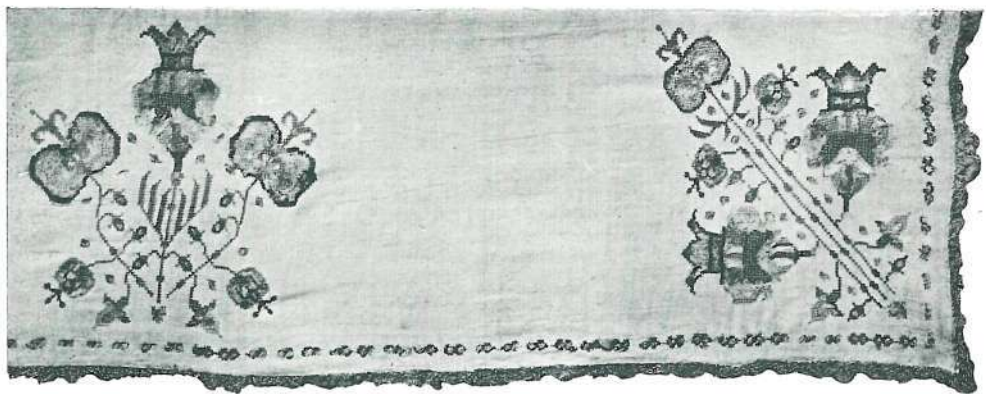
XVIII—XIX. SZÁZAD.

29. ÚRASZTALTERÍTŐ BÄRTFÄRÖL.
FEKETE SELYEM- ÉS ARANYHÍMZÉS.

XVI. SZÄZAD.

30. ÚRASZTALTERÍTŐ BÄRTFÄRÖL. RÉSZLET.
SZINES SELYEM- ÉS ARANYHÍMZÉS.

XVI. SZÄZAD.

betűit is ösmerjük. A kazula mellső oldalának betétjén a következő kék selyemmel hímzett felirat olvasható: 1738 A. Z.

Díszes női ruhák miseruhákká való átalakítása Sárosvármegyében a múlt század derekáig úgy látszik általános szokás volt. S amíg a még főnnálló kastélyokban alighanem nagy számmal lappangó régi ruhák a Sárosvármegyei Múzeum révén a nyilvánosság elé kerülnek, pusztán e miseruhák engednek arra következtetést, hogy mily fejedelmi fényűzést fejtettek ki úri nőink ruháikkal még a múlt század elején is.

Mielőtt a női ruhákból átalakított s a XVIII. századból ránk maradt miseruhákat ösmertetném, nézzük azokat a kazulákat s egyéb egyházi öltözeteket, amelyek a XVII. század második felétől kezdve hivatásos hímző-mesterek keze alól kerültek ki. Ide tartoznak mindenképp előtt a domborműví arany- és ezüst-hímzésekkel ékes miseruhák, melyek rajzuk tökéletességével s bonyolódottabb, nehéz technikájukkal is hivatásos mesterekre vallanak. A kaproncai kazulát is ide sorozhatjuk (18. kép). Ez barokk mustrás francia selyemszövetből készült s betétjén párhuzamosan letűzött ezüstfonalas alapon, úgy látszik faformákkal alábélelt aranyhímzéssel ékes, mely szívalakú indákba foglalt palmettasort ábrázol.

A XVII. századbeli ezüstszál-hímzésnek valóságos remeke a zborói pluviale, amelyet a hagyomány minden bizonytalévesen Rákóczi Julia, II. Rákóczi Ferenc nővére kézimunkájának tart (19. kép). A csoportosításukban a XV. és XVI. századbeli velencei granátalmás mustrájú brokátokra emlékeztető arabeszk hímzéseinek technikája oly kitűnő, hogy itt csakis elsőrangú hivatásos hímvarró művéről lehet szó, aki kevésbé simulékony anyagának rendkívül változatos kezelésével, főleg a domború részek szoros egymáshoz símuló párhuzamos öltéseivel, oly briliáns egyöntetűséget ért el, hogy műve szinte úgy fest, mint valami vert és változatosan cizellált ötvösmunka.

A sárga selyemszövetből készült zborói pluviale csuklyáját selyemrojtok, vállrészeit ezüst vert csipke díszíti. Vallásos motívum e pazar díszítésben egyáltalában nem érvényesül, aminthogy XVII. századbeli hímvarróink alighanem csak kivételesen foglalkoztak miseruhák díszítésével. Az úri osztály öltözeteinek díszítésén kívül főleg nyeregtakarók (cafragok), tarsolyok arany- és ezüstszállal való kivarrása volt leggyakoribb munkájuk. Egy ilyen nyereg takarónak taláalomra rávarrt hímzései díszítik a plavnicaí zsolozsmalástot (20. kép). A zborói pluvialénál még tömörebb és erősebben kidomborodó ezüst szálhímzés motívumai itt is a gránátalmára és palmettára vezethetők vissza. Az előbbi motívumok domború keretét recésen letűzött fémszálak töltik ki.

A nyeregtakaró, amelynek díszítése a plavnicaí pluvialéra került, hajdan Palocsai Bárá Horváth György, II. Rákóczi Ferenc vitéz ezredesé volt, aki élte nyugalmasabb szakát a Plavnicaíval szomszédos palocsai várában töltötte el s verseivel irodalomtörténetünkben is megörökítette nevét. Egyházasabb jelleg miseruháink díszítésében csak a XVIII. században kezd ismét érvényesülni. Radics Jenő „Magyarország Történelmi Emlékei”-ben egy felsőmagyarországi miseruhacsoportról szól, amelyet fehér vászon alapon, keresztöltésekkel letűzött, tarka selyemmel hímzett szétszórt virág-díszítés jellemz s a kazula hátsó oldalán egy-egy hímzett alak, rendszeren a Madonna. A miseruhák e csoportjába tartozik a Dreger művében közölt dalmatika, amely ott, mint a XVII. század végéről való német (?) munka szerepel. Sárosvármegyében Rihvaldon maradt fönn ilyen kazula (21. kép). A hímzett alak helyét ezen Jézus monogramja pótolja, a hímzés monoton alapját reávarrt rézcsillámok, a XVII. századbeli leltárainkban islóg néven szereplő pikkelyek díszítik.

Mária Terézia korabeli hímzéseink sorában a licsérty miseruha (22. kép) és pluviale (24. kép) a legszebb. A hajdan

valószínűleg teljes capellából fönmaradt két darabot, pompás arany-paszománttal szegélyezett, fehér selyem szövetén, virító színezésű, naturalisztikusan hímzett s tarkán kígyózó szalagokon keresztül fonódó hullámos virágfüzerek díszítik, amelyek motívumai szigorúbb elrendezésben s hímzett aransávokkal gazdagon átszőve a kazulához tartozó, szép aranycsipkével szegélyezett kehelytakarón ismétlődnek (23. kép).

Hasonló stílű, de kevésbbé tökéletes Mária Terézia korabeli hímzett kazulák Lapispatakon, Kriványon és Zborón maradtak ránk, ez utóbbi helyen a kazulán kívül, két ezüstfonalas hímzett betéttel díszített vörös selyem-dalmatika is volt a templom padlásán. Két e korbéli hímzett kehelytakarót Nagy-Sároson, egyet Dobón találtam. Mária Terézia korából való az eperjesi szent Miklós plebániatemplom antipendiuma is, amelyet sárga selyemre színes selyemmel és aranynyal hímzett virágok díszítenek (25. kép). Ez utóbbiak fantasztikus elrendezésükkel vármegyénk gyönyörű kései rokokó hímzéseikhez szolgálnak átmenetül. Mielőtt ez utóbbiakról szólnék, talán nem lesz érdektelen, ha általánosságban Sárosvármegye azon XVII. és XVIII. századbeli miseruháiról is megemlékezem, amelyek hímzések nélkül szükölködnek, vagy amelyek hímzése pusztán művelődéstörténelmi szempontból véve érdekes.

A legtöbb falusi templom padlásán garmadával hevernek a XVII. és XVIII. századbeli külföldi selyem-, bársony és pamut-szövetekből szabott miseruhák, amelyeknek puszta összeírása is hónapok munkája lett volna, amelyek azonban a szövés történetének szempontjából a megőrzést bízást megérdemelnék. Akad ezek sorában drága szövetekből szabott emlék is, mint a szinyei templom rokokó csipkével díszített XVII. századbeli, aranynyal átszőtt vörös selyemszövetből készült kazulája s az érdekes mustrája aranynyal átszőtt három rokokó kazula ugyanitt. A Sárosvármegye templomaiban nagy-

részt használatlanul heverő XVII. és XVIII. századbeli miseruhák óriási tömegében, amelyet átnézni alkalmam volt, csak harmincnyolc hímzett díszű kazulát találtam. De ezek sorában még azok is, amelyek művészi szempontból véve kevésbbé figyelemre méltók, mind érdekesek s a szebb miseruhák csoportjával együtt az újabkori hímzőtechnikának csaknem minden nemére vonatkozólag nyújtanak példát. Az egész jelentéktelen hímzést felmutató kazuláknak is megvan az a jó oldaluk, hogy legalább történelmi szempontból véve figyelemre méltók; aminthogy az elenyészett miseruhakészletekből fönmaradt kehelytakarók sorában is akad páratlanul érdekes kulturhistoriai emlék.

A följebb említett rihvaldi kazulával rokon-stílű a hanusfalvi miseruha betétje, amelynek színes selyemből kivágott s szétszórta applikált virágokat és apró madarakat ábrázoló motívumai hímzett körvonalakkal szegvék.

A copf-ízlésű hímzett kazulák példáival a péchújfalvi és palocsai templom szolgál. A XVIII. század végén fölkapott tamburirozás érdekes példáit a girálti evangélikus templom egyik terítőjének bokor virágai mutatják. Egy-egy, minden ízében egyforma, tamburirozott kazula, a passió jelvények szinte hajmeresztő realizmussal ábrázolt képeivel, Zborón s a bártfai ferenciek templomában maradt fön.

Domborúan hímzett ezüst feliratánál fogva Zborón négy, Nagy-Sároson egy kazula érdemel említést. Valamennyi Rákóczi Erzsébet ajándéka, aki e mustrásan szőtt selyemkazulákra a következő betűket és évszámot hímeztette: C. E. R. D. F. V. 1691. A kezdőbetűk értelme ez: Comitissa Elisabetha Rákóczi De Felső-Vadász. Szent-György plebániatemplomának, egy igen szép aranycsipkével díszített miseruháján kívül, szintén van egy hímzett feliratú kazulája. A felirat ez: O. A. M. D. G. E. H. S. G. M. H. E + E. B. F. F. A. D. 1715. Megfejtve:

Omnia ad majorem Dei gloriam et honorem sancti Georgii Martyris H. E. et E. B. fieri fecit anno Domini 1715. E felirat arra vall, hogy nyilván egy fiatal úri pár ajánlotta föl a templomnak s alighanem esküvője napján.

A himzett kehelytakarók közül mint művelődéstörténelmi érdekességet említtem föl a szinye-lipóczi templom egyik ilyenmü emlékét, mely nem egyéb, mint Jósa István bölcsészeti értekezése tételeinek vörös selyemre nyomtatott példánya. A szerző e tételeit Kassán 1666-ban adta ki és Szelepcsényi György hercegprimásnak ajánlotta. Lipócra valamelyik Szinyei révén kerülhetett a tézisek díszpéldánya, amelyet a XVIII. század elején valami jámbor jobbágyasszony szerezhetett meg, aki sárga selyemcsipkével szegélyezte, sárga selyem és ezüst fonállal himzett primitív gránátalmás sarokkitöltésekkel, közepén Jézus koszorúba foglalt monogramjával díszítette és aztán a templomnak ajánlotta föl. A selyemre nyomtatott tézisek szerzője alighanem azonos Jósa István egri kanonokkal, és tályai plébánossal, aki Thökölyi leghírhedtebb kapitányainak egyike lett s 1679-ben a császári hadaktól megszállt Sárosvármegyét is kegyetlenül pusztította.

Mint az e fejezetbe foglalt fejtegetéseim kapcsán képben bemutatott miseruhák és antipendiumokból is nyilvánvaló, templomi himzéseink a XVIII. század második negyedétől kezdve kevés nemzeti vonást mutatnak, de több mint valószínű, hogy Mária Terézia koráig nagyrészt még Magyarországon készültek. Csak a nemzetietlen korban kezd általánossá válni a drágább művű kész himzések külföldről való behozatala. Ezekkel is Sáros vármegyében első sorban az úri nők díszítik bútoraikat, főleg azonban menyasszonyi ruháikat, amelyeket csak egyszer viselnek, hogy aztán különbözőképpen átalakítva a templomnak ajánlják föl éltük legszebb napjának emlékezetére. Ilyen menyasszonyi ruhából készült a Berzevicével szomszédos Polom kicsiny

falusi templomának csíkos, lenge selyem szövetből való kazulája, amelynek egymással váltakozó, rózsza és harangvirág motívumokból összerótt pompás francia selyemhimzésű selyem betétjéről az első pillanatra is nyilvánvaló, hogy hajdan női szoknya alját díszítette. A francia himzések egy másik remeke a girálti evangélikus templomban levő antipendium, amely a XVIII. század végén alighanem valamelyik Szirmay gróf ágyának mennyezetéről csüngött alá. A nagyobbik girálti kastély ekkor a Szirmayaké volt. A 270 cm. hosszú és 90 cm. széles, zöldes selyem ripszterítőt, kettős himzett szegély fölött sorakozva, tizenkét pompásan himzett, egymással szimmetrikusan váltakozó kétféle virágkompozíció díszíti (26. kép). A fehér, bágyadt rózsaszín, világos kék és halvány zöld selyemmel himzett, igen változatosan árnyalt, naturalisztikus elemekből fantasztikusan összerótt virágok közül a nagyobbak magassága 60 centiméter. A legszebb francia stílusú himzés azonban az Udvarnoki Rolly-család valamelyik menyasszonyának abroncsos szoknyáját díszítette, amelyből az izsépi templom elbájolóan szép, mesés hatású kazulája készült. A miseruhára nyilván az abroncsos szoknya himzett szövetének csak egy részét használták föl; mellső és hátsó részének díszítésére is csak egy-egy azonos himzésű motívumát, amely nagyságával mégis szinte egész felületét kitölti. Hogy a szoknya himzett díszítése hajdan alulról egymással virág és vonalguirlandokkal összekötött kétféle motívumból állott, az a kazulának 27. képünkön ábrázolt részletéből is nyilvánvaló. A girálti terítőhöz hasonlóan alighanem alacsonyabb másik motívum csonka indái, a két sor arany csipkével díszített kazula belső szegélyén egész világosan láthatók. Maga a kazulánkra került 65 cm. magas főmotívum ezüstsálakkal átszótt fehér selyem alapján a színtelen reprodukcióban úgy fest, mint egy XVI. Lajos korabeli pompásan kötött élő virágbokréta. Valójában a giráltinál még naturalisztiku-

SÁROS VÁRMEGYE SZÖVÖTT EMLÉKEI

sabban szinezett, de lágy tónusainak pompás harmoniájánál fogva jóval finomabb hatású virágbokréta, felfelé törő lendületes hullámvonalával, szeliden lecsüngő s viola szín selyemmel pompásan árnyalt két mákvirágjával úgy fest, mintha a mesebeli tündérország kertjében kötötték volna. Arany fonállal himzett indáit sűrűn egymasmellé varrt „islóg“ cifrázza, levelei himzett tokokba foglalt, alsó lapjukon foncsorozott drágakő-utánzatok. Legfelül, mintha igazi drágakövekből rótták volna össze, rubin szirmú rózsagyog; a zöld levelek helyét smaragd kristály utánzatok pótolják. Lenn egy-egy rubin és smaragd színben izzó virág virít, a kétfelé nyuló, selyemmel himzett viráguirland alatt bágyadt fényű zafírsor kéklik. A drágakő-utánzatok, amelyek megfelelő fizikai próba nélkül a valódiaktól meg sem különböztethetők, részben már kihulltak laza foglalatukból s ugyancsak ideje, hogy

az egyébként is megviselt kazula múzeumba kerüljön. Hogy e kazulát még a XVIII. században alakították át menyasszonyi ruhából, erre pazarul alkalmazott csipkeszegélyzete vall. De hogy maga a díszítésre szánt anyag kora nem mindig azonos az átalakítás idejével, ennek a berzevicei csipkebetétes kazula a bizonyossága, amelynek bélésén az átalakítás korát meghatározó fölirat is maradt ránk.

A berzevicei csipkebetétes kazula (28. kép) alapja XVIII. századbeli mustrásan szőtt, kék színű francia selyem szövet; vert művű ezüst csipkebetétje, egy minden valószínűség szerint még Rákóczi korabeli női szoknyának alját díszítette. Magát a kazulát ezüst paszománttal beszegve Berzeviczy Jánosné csak a múlt század első harmadában készítette, amint ezt itt következő fölirata is mutatja: „Curavit Anna B. Mesko Joan. Berzeviczy Consors 1820“.

ARANYHÍMZÉS EPERJESRŐL.

XVII. SZÁZAD.